

TENTAȚIILE AVANGARDEI: NINA CASSIAN ȘI MAIA RADOVAN. O LECTURĂ PARALELĂ

THE TEMPTATIONS OF THE AVANT-GARDE: NINA CASSIAN AND MAIA RADOVAN. A PARALLEL READING

MARIA ȘLEAHTIȚCHI¹

doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar,
Muzeul Național al Literaturii Române

<https://orcid.org/0000-0001-6413-4743>

CZU 821.135.1(498+478).09

DOI <https://doi.org/10.55383/amtap.2025.1.28>

Două scriitoare de cursă lungă, două voci inconfundabile ale literaturii române, Ariadna Șalari (alias Maia Radovan, 1923-2016) și Nina Cassian (1924-2014) au fost evocate cu prilejul centenarului din ziua nașterii. Congenere, formate în atmosfera Bucureștiului interbelic și colaborând la aceleași publicații literare de stânga, atât Nina Cassian, cât și Maia Radovan au debutat, în aceeași perioadă, în linia literaturii avangardiste – o direcție literară de stânga, dar rafinată și plină de imaginație. În anul 1947 regimul politic din România se schimbă, și literatura pe care o scriu aceste două autoare este respinsă. În cazul Ninei Cassian cartea de debut îi este interzisă, iar prima carte cu basme alegorice a Maiei Radovan nu este acceptată de edituri. Aceste două autoare vor fi puternic marcate de contextul ideologic, dar, pentru că au avut cultură, voință și talent, și-au revenit și și-au dedicat viața literaturii.

Cuvinte-cheie: avangardă, cerc literar, suprarealism, proletcultism, basm alegoric, poezie decadentă, limba spargă, pseudonim

Two long-standing women writers, two unmistakable voices of Romanian literature, Ariadna Șalari, also known as Maia Radovan (1923–2016), and Nina Cassian (1924–2014), were commemorated on the occasion of the centenary of their birth. Like-minded, shaped by the atmosphere of interwar Bucharest and collaborating with the same left-wing literary publications, both Nina Cassian and Maia Radovan debuted around the same time within the avant-garde literary movement. It was a left-ist literary direction, yet refined and full of imagination. In 1947, the political regime in Romania changed, and the literature written by these two authors was rejected. In Nina Cassian's case, her debut book was banned, while Maia Radovan's first book of allegorical fairy tales was not accepted by publishers. These two authors were strongly marked by the ideological context, but because they had culture, willpower, and talent, they recovered and dedicated their lives to literature.

Keywords: avant-garde, literary circle, surrealism, proletkult, allegorical fairy tale, decadent poetry, broken language, pseudonym

Introducere

Pentru o bună parte a cititorilor de azi Nina Cassian și Maia Radovan sunt nume cvasinecunoscute. O lectură paralelă a vieții și operei acestor două autoare, două voci distincte și neordinare ale literaturii române, ni se pare mai mult decât necesară. Prin voia întâmplării, în destinele umane și literare ale lor s-au adunat câteva coincidențe relevante. Ar fi de reținut, bunăoară, că scriitoarele au venit pe lume toamna, la un an diferență, într-o zi de 27. Maia Radovan (pe numele adevărat, Ariadna Șalari) s-a născut la 27 septembrie 1923, într-un oraș la Nistru, Cetatea Albă, aflat la extrema estică a României Mari, iar Nina Cassian (numele primit la naștere fu Renée Annie Cassian) s-a născut la 27 noiembrie 1924, la Galați, oraș la Dunăre. Prenumele i-a fost dat de părinți, „într-un moment de proastă inspirație”, cum avea să-și amintească poeta cu nostalgie și umor: „m-au numit Renée-Annie, dar imediat m-au strigat «Nina», încât mi-am auzit bizarul nume mic de abia în clasa întâia primară, strigată în catalog”[1]. Cele două autoare s-au stins din viață în ani diferiți, dar amândouă în jurul

¹ E-mail: mariaslehtitchi@gmail.com

vârstei de 90 de ani. Au fost longevive. Nina Cassian a trăi aproape 90 de ani, a decedat la 15 aprilie 2014, fiind înmormântată la New York, SUA, iar Ariadna Șalari a trăit aproape 93 de ani, a decedat la 3 august 2016, găsindu-și somnul de veci la București. Nu sunt asemănări definitorii, stând, desigur, sub semnul întâmplării, dar nu ar fi de neglijat la înțelegerea vieții și operei lor. Ceea ce ni se pare important în destinele Ninei Cassian și Maiei Radovan, pentru această etapă a cercetării, ține de felul în care le reține istoria literaturii române, dar și de descoperirile unor noi materiale de arhivă, ce oferă posibilitatea de a aplica analiza comparată bazată pe: a) formația lor intelectuală în perioada interbelică, caracterizată de o intensă dezvoltare a culturii și învățământului românesc; b) interesul subliniat al scriitoarelor pentru literatură și alte arte, precum și frecventarea acelorași modele, a aceluiași cerc literar, dirijat de poetul Sașa Pană; c) debutul literar și contextul literar din primul deceniu postbelic; d) clacarea ideologică (clacare oare?), virarea spre proletcultism; e) ieșirea în largul literaturii.

I. Tentația avangardei: poeta Nina Cassian

„Unde ești acum, între care călcâie,/ Între care șolduri, butucănoase inele?/ Sufletul caută alături în farfuria cu lămâie/ Să se curețe de sleială, să se spele” [2 p.43].

Ca generație literară, atât Nina Cassian, cât și Maia Radovan fac parte din al doilea val al interbelicului, apropiat de generația războiului, pe care criticul și istoricul literar Nicolae Manolescu o numește „generația ,40” [3 p. 930]. Deși începe să publice (unele traduceri, bunăoară) în anul 1944, ca poetă Nina Cassian debutează un an mai târziu, în ziarul „România Liberă”, cu „poemul teribilist” [4 p. 152]. *Am fost un poet decadent*. „Această poezie nu e singura prostie din viața mea”, avea să spună peste ani (în 1974) poeta, fiind invitată, de rând cu Romulus Vulpescu, Tudor George, Mircea Dinescu, de către redacția *Revistei noastre* de la Liceul *Unirea* din Focșani². Întrebată ce înțelege prin expresia „poet decadent”, Nina Cassian a povestit cum gândea și ce simțea în anul debutului: „În accepția noastră de atunci, din 1945, poet decadent era cel care nu scria pentru mulțime, cel care nu putea fi priceput de un public foarte larg, cel care nu trata o tematică generoasă, ci cine știe ce probleme intime și restrânse ale lui etc. [...] Trebuie să spun că după această poezie, care nu mi-a figurat în niciun fel îmbrățișarea călduroasă a celor cărora mă adreșam, am trecut la poeziile care au apărut după aceea în volumul «La scara 1/1» și care, într-un fel erau, dacă vreți, o revenire la așa-zisul «decadentism». Dar nici «La scara 1/1», preciza poeta, nu mi se pare a fi un volum «decadent», nici azi nu cred în aceasta [...]” [5].

I.1. Debutul „nesincron”

Dacă prima carte nu i se părea poetei „decadent”, circumscris avangardei a fost prin excelență. O dovedește textul propriu-zis și o dovedește istoria receptării cărții. Bunăoară, Cornel Robu, autorul articolul *Nina Cassian* din *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, afirmă că, „Ironie a hazardului, titlul [*Am fost un poet decadent* – precizările noastre – M.Ș.] anticipa involuntar premonitoriu primirea de care urma să aibă parte volumul de debut *La sacra 1/1* (1947), apariție nesincronă cu epoca care tocmai debuta și ea” [4 p.152]. Ușor întârziat, poeta se lansa cu o carte scrisă în estetica suprarealismului, iar suprarealismul din acea perioadă, după cum consideră Ion Pop, autorul solidului eseu *Avangarda în literatura română* [6], fie că făcea parte din avangardă, fie că venea în vecinătatea ei. Așadar, începuturile Ninei Cassian stau sub semnul avangardei, un *altfel de avangardă* totuși. „Deși realismul socialist din primii ani ai regimului comunist avea să înfiereze avangarda și modernismul, o bună parte din reprezentanții acestui realism socialist au fost la bază avangardiști, afirmă criticul și istoricul literar Mihai Iovănel. După cum scrie Nina Cassian însăși despre atmosfera anilor 40, avangarda era starea de spirit firească: «eram fanaticii lui Mallarmé [...]». Eram avangardiști în artă, asemenea atâtor altora din jurul nostru, Sașa Pană, Geo Bogza, Gheorghe Dinu (Stephane Roll), C. Nisipeanu, Gellu Naum, alții de pe alte meleaguri, Tristan Tzara, Éluard, Breton, Jarry, ne încântau imaginile din Mino-taure, Kandinsky, poemele lui Maiakovski și toate formele de inovații” [7].

2 Dialogul lor cu publicul a apărut în ediția cu nr. 13-14-15, ianuarie, februarie, martie 1974. [5]

La debutul neordinar al Ninei Cassian se referă istoricul literar Nicolae Manolescu. Momentul este cu atât mai intrigant, cu cât prima ei carte a avut parte de opinii critice tăioase. La scurt timp de la publicare a fost interzisă, întrucât, în viziunea noilor voci critice, nu cadra cu ideologia instaurată de curând. „*La scara 1/1* (1948^[3]) era unul dintre cele mai promițătoare volume de debut, într-un acut spirit modernist [...]. Versurile aveau o tăietură netă, cu metafore absurde suprarealiste” [3 p. 940], scrie autorul *Istoriei critice a literaturii române. 5 secole de literatură*. Poemul care a declanșat furia lui Traian Șelmaru, exprimată în articolul *Să smulgem din noi înșine poeziile de autoapărare a capitalismului*, publicat în oficiosul Partidului Comunist Român, *Scânteia*, a fost *Tumefiere*: „Eu am știut că timpul o să treacă./ Eu am știut./ Februarie e cel mai scurt/ Și-mi rămâne plânsul afară din teacă./ Tare curge, curge.../ Faima mea întâmplătoare/ Își face cruce/ Cu două picioare./ Pentru ca umiliința jocului/ Să-mi fie lăsată, / M-am deplasat la fața locului./ Fața locului era umflată” [8 p. 87]. A deranjat mai cu seamă strofa a treia, în care se credea că poeta ar face aluzie la orânduirea nou instalată. Dacă nu ar fi fost vorba de rea-credință, am putea numi exageratul îndemn al lui Traian Șelmaru o mostră de lectură distorsionată a unei poezii scrise cu talent și inspirație.

I.2. Virarea bruscă spre proletcultism

De la poezia decadentă, după acea critică distrugătoare a primei sale cărți, poeta, fiind comunistă de pe când PCR era în ilegalitate, trece brusc pe versantul opus, cântând osanale noului regim politic. Altfel, ea nu a negat nicicând apartenența sa la stânga extremă. „La 16 ani m-am încadrat în organizația ilegală a Tineretului Comunist, îmi amintea Nina Cassian, visând să mântui lumea de toate antagonismele fundamentale dintre sexe, rase, popoare, clase etc. Zânele se topiseră în legendă, balaurii deveniseră reali. Cât despre armonia pe care o visam și ce s-a ales din ea...”. Prin urmare, dezamăgirea nu a întârziat. Această pagină din biografia sa a urmărit-o toată viața și poeta a trăit din plin consecințele opțiunilor politice din tinerețe: „Da, unii s-au pretat la noile condiții a) de frică; b) din oportunism; c) din dorința de a rămâne în actualitate și de a-și vedea numele tipărit; d) din naivitate și confuzie (dar dacă începea cu adevărat „o lume nouă”); e) din (bună)credință etc. Bineînțeles, simplific. Unii autori (și compozitori, și artiști plastici) au rămas definitiv afectați de tributul estetic plătit noului regim. Alții, cei puternic dotați, și-au revenit și, împreună cu cei născuți într-un timp mai propice, și-au putut realiza opera” [1]. Nina Cassian făcea parte din spița celor „puternic dotați” care au putut să-și revină și să-și scrie opera. Poeta, foarte activă în acel „obsedant deceniu” proletcultist, nu s-a eschivat de a recunoaște că a slujit un timp ideologia de stânga, ceea ce a făcut să fie suspectată în restul vieții. „Bineînțeles că sunt suspectată, mărturisise ea peste ani, bineînțeles că umblu cu tinicheaua de coadă, ca urmare a faptului că am fost comunistă, cum declar de altfel și în carte^[4]. Da, am crezut în acest ideal, în această probabil utopie, niciodată aplicabilă, niciodată concretizată” [10].

Astfel, de la jocurile avangardiste poeta a trecut cu lejeritate spre poezia proletcultistă – moment comentat de același critic Nicolae Manolescu. „Nina Cassian s-a conformat imediat și pe deplin. S-a deplasat fără întârziere la fața locului pe un șantier și iată rezultatul: «Tovarăși din șantierul Someșeni, / V-am cunoscut ieri și iată, / azi versurile vin singure să se așeze în brigadă, / la rând, ca voi...». Suntem în același ani și în aceeași lună în care volumul de debut ieșise pe piață: februarie 1948. Fața locului arăta cu totul altfel după săpuneala din ziarul partidului” [3 p. 940], afirmă ironic criticul. Este uimitor cum ajung să se unească într-o singură scriitură esteticile contare, cum avangardismul mergea mână în mână cu proletcultismul poetei, ceea ce justifică ideea potrivit căreia proletcultismul nu a reprezentat ceva întâmplător în creația poetei din primul deceniu postbelic, ci a fost pe deplin asumat.

3 Nicolae Manolescu dă ca an al debutului editorial al poetei anul 1948, pe când celelalte surse indică anul 1947. Autoarea însăși invocă anul 1947 ca an al debutului său. Se prea poate ca acel prim volum să fi avut indicat în caseta tehnică anul 1947, dar pe piața cărții și în câmpul literaturii să fi apărut la începutul anului 1948.

4 Poeta face referință la cartea *Memoria ca zestre*. [9]

I.3. Relația cu monștrii sacri ai poeziei române

Primele poezii semnate de Nina Cassian au fost încurajate generos de Tudor Arghezi, iar Ion Barbu, aflat la vârsta maturității intelectuale, s-a îndrăgostit iremediabil de ea. Poeta avea 22 de ani când l-a întâlnit pe Ion Barbu, iar dragostea lor ocupă o pagină savuroasă în istoria literaturii române. Nina Cassian l-a cunoscut, bineînțeles, și pe Sașa Pană și frecventarea cercului lui în aceeași vreme când îl frecventa și Maia Radovan ne îndreptățește să presupunem că aceste două scriitoare se vor fi întâlnit aieva la vremea debutului lor. Când îi apare prima carte, Nina Cassian îi lasă un autograf și lui Sașa Pană. „*La scara 1/1*, de Nina Cassian, București, 1947, cu un portret de Jules Perahim, dedicația și semnătura olografă a autoarei către Sașa Pană, provine din colecția poetului avangardist Sașa Pană” [11] – citim într-un anunț recent de licitație a cărților de patrimoniu. Altfel, în perioada când debutează editorial Nina Cassian și revuistic Maia Radovan, Sașa Pană deschide o nouă filă a avangardei române, fiind între noiembrie 1944 – martie 1947 responsabil cu publicarea revistei literare de avangardă proletară *Orizont*, la care se adună vechii și noii avangardiști.

I.3.1. Poezia pură, poezia în limba spargă.

Cea mai exotică formă a avangardei poetice practicate de Nina Cassian este poezia în limba spargă. În unul din interviuri, Nina Cassian își amintea că a inventat „limba spargă” în 1946 și că Ion Barbu a fost acela care i-a „interzis” să includă în cartea de debut acele exerciții ludice (în viziunea poetului eremitic poeme sparge nu erau decât un joc). De fapt acel gen de poezie va constitui o constantă a creației Ninei Cassian, de aceea textele de acest gen vor fi recuperate în volumele ulterioare, *Loto-Poeme* (1972), *Jocuri de vacanță* (1983). Poezia în limba spargă este expresia structurii lăuntrice a poetei pentru care, compozitoare fiind, muzicalitatea a însemnat mai mult decât expresie și mesaj, chiar dacă acestea din urmă ar fi fost tot atât de poetice. „Au înmormit drumatice miloave/ sub rocul catinat de niturași./ Atâția venize de bori mărgași.../ Atâtea alne strămătând, estrave...// Nici când guluiul arfic, bunurași,/ n-a tofărit atâtea nerucoave./ Era, pe când cu veli și alibave,/ Cozimiream pe-o șaită de gopași...// Dar azi mai tunmărie-mi pare stena/ cu care goltul feric m-a clăuns/ și zura-i nedă, mult elenteena...// Doar vit și astrichie-n telehuns./ Îmi zurnuie, sub noafe, melidena/ și linful zurnuie, răuns, prăuns...” [12]. *Sonetul* citat face parte din cea mai autentică *poezie pură*. Altfel, avangarda nu a fost pentru Nina Cassian un joc gratuit. Dovadă este poezia scrisă în limba spargă. Apoi, ce a fost, ce este, ce poate fi „limba spargă” în afara ideii de avangardă?

2. Basmele Tăbliței Mendeleev sau Alte tentații ale avangardei: Maia Radovan

„Duduița are ochi slavi, frumoși, de culoarea jadului albastru-verzui. De după genele-i lungi, negre, urmărește cu ce tupeu măsluiește cărțile colonelul uscățiv, cu figura cam brutală de cazon, pe care ea îl chibițează” [13 p. 3].

Autoportretul memorabil al tinereții din vremea celui de-al doilea război mondial deschide romanul *Labirintul* al Ariadnei Șalari, publicat abia în anul 1990. Atât *Labirintul*, cât și *Venetica* (cărții gândite și scrise la sfârșitul secolului XX, în *Prestroika*) sunt două părți ale unei narațiuni retrospective în manieră romanească. În *Labirintul*, autoarea îi va da protagonistei numele Maia, Măiuța și își va reconstitui sub acest nume aflarea în dreapta Prutului până în anul 1949. Fără îndoială, romanul este o narațiune autobiografică: și autoarea absolvise Facultatea de chimie a Institutului Politehnic din București, dar și duduița are „mănuța subțire cu urme de acizi și chimicale” [13 p.3]. Ariadna Șalari reconstituie imaginea unui trecut care nu se lasă dat uitării: „Ce plăcut e să contempli acest univers aparte așa cum arată desolidarizat de restul lumii. E o lume moartă, lipsită de graiul cuvântului, dar care-i mai elocventă și mai frumoasă ca tot ce se vede împrejur. Aceste două contacte într-un spațiu unic îi trezesc neașteptat dilema. Ce există într-adevăr: consistența Prezentului, imprudent și agresiv, ori imaginea moartă, impasibilă a unui Trecut ce nu se lasă dat uitării?” [13 p. 6-7] – meditează naratoarea, vocea matură a duduiței ce-l chibița pe colonel la acel joc de pocher din îndepărtatii ani ai războiului doi mondial.

2.1. Maia Radovan, un nume tănuuit

Necunoscut publicului larg, numele Maia Radovan este ca și cum inexistent și în istoria literaturii române. Se pare că autoarea însăși s-a despărțit voit de prima sa identitate literară. În literatura din stânga Prutului scriitoarea este cunoscută ca Ariadna Șalari, *Ara*, cum aveau să o numească prietenii chișinăuieni și cum, bunăoară, își intitulează portretul dedicat scriitoarei pictorul Glebus Sainciuc⁵. Abia după 1990, unii critici și unii colegi de breaslă aduc în actualitate numele *Maia Radovan*. Eugen Lungu scrie în cartea *Panta lui Sisif* (2014) că aproape nimeni în Basarabia nu cunoaște numele *Maia Radovan* și că perioada debutului literar al Ariadnei Șalari este învăluit în ceață: „Azi despre pseudonimul de tinerețe al Ariadnei Șalari nu știe nici cel mai bine informat istoric literar – Mihai Cimpoi” [14 p. 155], care nici măcar nu amintește numele Maia Radovan în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Afirmția lui Eugen Lungu ne-a provocat, de aceea am parcurs câteva istorii ale literaturii de la noi. Este adevărat că în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, mai cu seamă în cele două sferturi de pagină dedicate Ariadnei Șalari, nu se face nicio referință la debutul bucureștean al autoarei, căci, în viziunea „celui mai bine informat istoric literar”, toate pornesc de la venirea scriitoarei la Chișinău. Totodată nu s-a confirmat afirmația că niciun critic nu avea știre despre perioada bucureșteană a scriitoarei. În cartea *Scriitori de ieri și de azi* (2004) a lui Ion Ciocanu se poate găsi suficientă informație despre debutul Maiei Radovan. Despre acest moment biografic avea știre și Aureliu Busuioc (congenerul scriitoarei care a trebuit să se „repatrieze” și el după schimbarea regimului în România). Știau mai toți scriitorii din generația '60, dar aceste detalii, în perioada sovietică, s-au trecut sub tăcere, pentru a evita complicațiile sociale și politice. După 1990, accesul la informație deschide subiectul debutului scriitoarei Ariadna Șalari. Totuși informațiile biografice s-au dovedit a fi aproximative, cam după ureche. În general, scriitoarea Ariadna Șalari, talentată, o adevărată intelectuală cu studii temeinice, s-a aflat mai mult în umbra celui de-al doilea soț al său, Ion Constantin Ciobanu, prozator șaizecist destul de popular în perioada sovietică, mai cu seamă datorită funcțiilor de demnitate publică, pe care le-a deținut. Urmărind cum a trecut prin timp operele acestui cuplu de scriitori, se poate observa că proza Ariadnei Șalari se detașează evident prin valoarea ei literară, în comparație cu romanele de povestă popular ale soțului ei.

2.2. De la Cetatea Albă la București

Ariadna Șalari se trage dintr-o familie de intelectuali, tatăl Nicolae Șalari și mama Eualaia, născută Dimitriev. Amintirile scriitoare sunt legate însă de imaginea tatălui vitreg, nu de cea a tatălui natural: „mă născusem și eu, la Cetatea Albă, rod din prima căsătorie a mamei cu Nicolae Șalari, profesor de greacă și latină la liceul unde predase aceste obiecte și viitoareii sale soți, cu vreo douăzeci de ani mai tânăr ca dânsul. Pe tatăl meu drept mi-l amintesc foarte vag, de aceea prima lume a copilăriei mele, sedimentată intim și indisolubil în ființa mea, e legată de tatăl vitreg și începe din Dobrogea, de la nisipul fierbinte de pe plaja darnică a mării, de la zarea îndepărtată ce îngemăna apele sărate cu cerul albastru, adică de tot ce se afla în relație cu valurile pașnice sau zbuciumate ale Mării Negre” [15]. E o confesiune pe care autoarea o face în interviul pe care i l-a acordat scriitorului Victor Prohin.

În cartea *Scriitori de ieri și azi*, Ion Ciocanu scrie că Ariadna „în anul 1940 a absolvit liceul din localitatea de baștină și s-a înscris la Facultatea de Fizică și Matematică din Cetatea Albă, dar a fost nevoită să se refugieze peste Prut” [16 p. 83]. Să fi existat oare o Facultate de Fizică și Matematică la Cetatea Albă sau criticul fabulează? Lucrurile s-au desfășurat totuși altfel. Mărturisirile Ariadnei Șalari sunt mult mai prețioase decât narațiunile istoricului literar: „Înarmată cu diploma de bacalaureat, în plin război, după eliberarea Basarabiei de armata lui Antonescu, am plecat la București, să mă prezint, precum hotărâse mama, la concursul de admitere la Farmacie. Dar, la fața locului, m-a ademenit Politehnica. Ca să n-o supăr pe mama, am înaintat fotocopiile actelor (așa se cerea) la ambele facultăți: unde reușesc, acolo intru. Și ca să vezi culmea ironiei: am trecut la ambele concursuri. Ce să fac? S-o

5 Portretul *Ara* de Glebus Sainciuc se află în patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române. Fondul Arte plastic.

ascult pe mama? Când sunt de acum fascinată de imaginea cuplului Maria și Pierre Curie și vreau să devin numaidecât chimist... A fost ceva predestinat acel glas lăuntric ce mă chema, anume la Chimie. Fiindcă și ulterior, oricât ar părea de bizar tot acest glas mi-a rânduit și celălalt destin – literar. Căci m-a ajuns din nou în vremea experiențelor de laborator, când, la un moment dat, limbajul creuzetului (în care îmi calcinam substanțele) și al retortei de pe baia de aburi, ce-mi bolborosea ore în șir până să-mi ofere reducerea așteptată, au devenit un timp psihologic atât de vast, încât nu-i puteam rezista decât stimulându-mi imaginația” [15].

Viitoarea scriitoare își încheie studiile universitare în anul 1947. Între timp reușește să se căsătorească, dar relația nu va dura. Studiul chimiei nu-i încurcă să se apropie de literatură și să se lanseze ca autoare de proză. Începuturile literare ale Ariadnei Șalari au revenit în atenția noastră în anul 2021, când Muzeul Național Literaturii Române din Chișinău a participat, ca partener al proiectului cultural elaborat de *Institutul Arbor*, la promovare a cinci scriitori șaizeciști din Basarabia în spațiul cultural din dreapta Prutului. Din grupul celor cinci, de rând cu Ion Druță, Aureliu Busuioc, Vladimir Beșleagă, Vasile Vasilache, a făcut parte și Ariadna Șalari, iar la dezbateri a participat și fiul scriitoarei, Constantin Ciobanu, critic și istoric al artei, stabilit cu traiul la București. În discuțiile în marginea romanului *Venetica* au apărut informații prețioase legate de perioada începuturilor literare ale Ariadnei Șalari, pe care le-a furnizat singurul copil al autoarei.

2.3. În zona avangardei: debutul (1946)

În interviul invocat supra, Ariadna Șalari își amintește că a început să publice la revista avangardistă *Orizont*, fiind inspirată de „clăbucii suprarealiști” ai reacțiilor chimice pe care le făcea în laborator. „Primele mele basme-alegorii, spune scriitoarea, apreciate și publicate la revista bucureșteană *Orizont* (redactor-șef Sașa Pană) s-au încheiat la focul acestui zeu omnipotent ce-mi dirija munca de laborator. Muza pătrunsese sub plafonul vid al încărcăturilor eterice ce-și așteptau produsul final, și acolo mi-a așternut ceva asemănător cu o nebuloasă poetică, al cărei ritm era întreținut de elementele din tăblița lui Mendeleev. În curând a trebuit să înțeleg că procesele chimice de durată capătă, prin mine, o altă revărsare, gata să-mi umple câmpul psihologic disponibil cu o altă esență, integrându-mă într-un imperiu mult mai captivant, care până la urmă a triumfat!...” [15]. Primele basme fantastic-suprerealiste care lansează numele Maia Radovan nu au văzut, deocamdată, lumina tiparului în volum separat, mai așteaptă să fie scoase din paginile revistei *Orizont* pe anul 1947.

2.4. În redacțiile publicațiilor de stânga: faimoșii colegi și basmele alegoric-avangardiste

Se pare că după anul 1947, Ariadna Șalari se aliază asumând ideile de stânga. În tot cazul, la instaurarea noii orânduiri va fi angajată la oficiosul *Flacăra*. „Iată-mă colaborând la revista *Orizont*, iar după ce am luat diploma de inginer-chimist, sunt angajată la săptămânalul *Flacăra*, abia fondat, unde îmi încep ucenicia de jurnalistă. Aici mi-a fost dat să-mi cunosc îndrumătorii, atât marxiști, cât și pe cei ce mai încercau să oprească ori măcar să frâneze evidentul proces de ideologizare comunistă a culturii române” [15]. În redacția revistei, în preajma campaniei electorale, domnește „o atmosferă viabilă, veselă, operativă, ideologii se purtau cu mânuși, căutau să cimenteze în conștiința colectivului nostru tânăr încrederea în corabia noii vieți, ce se pregătea de marea încercare în bătălia alegerilor pentru Marea Adunare Națională” [15], povestește autoarea. Proletcultismul începe să-și anunțe prezența, iar scriitorii tineri, între care și Marin Preda, simt deja efectele noii ideologii pe cale să se instaleze. Ariadna Șalari își amintește atmosfera din jurul primii cărți de nuvele a prozatorului, Întâlnirea din pământuri, criticată chiar în coloanele săptămânalului la care era angajată și tânără jurnalistă: „chipul lui Marin Preda, când ne vizita redacția, arăta tot mai posac, deși ar fi fost firesc să se lumineze, căci tocmai atunci îi ieșise de sub tipar prima carte de nuvele, Întâlnirea din pământuri, și fusese deja elogiată de criticul Ovid Crohmălniceanu în paginile *Contemporanului*, considerată drept o proză respirând o «autentică umanitate». Dar autorul acestui buchet inspirat de nuvele parcă presimțea ce va urma. Căci

imediat este strașnic criticat chiar de revista *Flacăra*, acuzat de «naturalism», de „anacronism”, de lipsă de viziune a noului și de o sumedenie de alte păcate” [15]. Acea vârstă a începuturilor literare care s-au întâmplat să fie la confluința dintre avangardism și proletcultism a fost evocată de Ariadna Șalari și în *Labirintul*, text publicat cu litere rusești. „Odată și odată, se confesează ea, sper, acest roman-cronică (cum îl consider) va vedea lumina tiparului cu grafie latină, iar cititorul va avea ocazia să străbată acea frământată epocă și să cunoască o galerie de individualități neordinare ce au marcat perioada totalitarismului în varianta sociologicului proletar român. N-am vrut să ponegrec pe nimeni, pentru că acei oameni, aserviți unei idei utopice, credeau în ea. Istoria le-a condamnat idealul, iar istoria are oricând dreptate” [15]. Romanul *Labirintul* a văzut lumina tiparului „cu grafie latină” abia în anul acesta, 2025, la editura *Seneca* din București.

După publicarea basmelor alegorice, surrealist-avangardiste, Maia Radovan va publica la *Flacăra* un alt gen de proză, care va constitui conținutul volumului de debut al prozatoarei. „La București, își amintește ea, în anii 1948-1949, când lucram la redacția revistei *Flacăra*, mi-au apărut trei cărți seminate cu pseudonimul Maia Radovan: o carte pentru copii *Carnetul unui școlar*, culegerea de povestiri *Ilie își croiește o viață nouă* și nuvela *Costea s-a luminat*” [15]. Sunt în general texte datate, dar anunță totuși o preocupare constantă a autoarei pentru proză și pentru literatura pentru copii.

2.5. Relația cu Sașa Pană

Ariadna Șalari afirmă că a început să publice cu numele Maia Radovan, în anul 1946, la revista al cărui redactor-șef era Sașa Pană. Primele ei proze, ca și primele poeme ale Ninei Cassian, țin de avangarda suprarealistă. Maia publică un număr suficient de basme ca să alcătuiască o carte, dar acea carte fu respinsă de edituri ca fiind nepotrivită vremurilor de atunci. „Prima mea culegere de basme-alatorii, mărturisește autoarea, găzduite în paginile revistei *Orizont* (1946), în timpul studenției, mi-a fost ulterior respinsă ca necorespunzătoare ideologicului proletar” [15].

În acea perioadă, jurnalista devine personajul unei idile. Tânără, inteligentă și frumoasă, Maia Radovan i-a picat tronc la inimă lui Sașa Pană. Relația înainta rapid, ceea ce, se pare, a speriat-o pe scriitoare. Plecarea subită de la București, revenirea în Moldova sovietică ar fi fost determinată de această situație (Sașa Pană era căsătorit, iar Ariadna, așa cum spun membrii familiei, nu a vrut să fie ea cauza unui divorț), dar s-ar putea că idila a fost perturbată de acel nefast ordin de „repatriere” forțată a basarabenilor în noua lor țară, URSS.

Așa sau altfel, în anul 1949 Ariadna Șalari s-a repatriat, lăsându-și primul nume de scriitoare, Maia Radovan, în presa și cărțile din dreapta Prutului, să-i găsească un loc în arhive. Un timp a muncit ca inginer-chimist la un combinat de lângă Moscova, apoi, revenind la Chișinău, va semna cu numele Ariadna Șalari și va continua să scrie proză pentru copii, care va fi marcată de tematica proletcultistă, deși limbajul în care scrie este de o calitate superioară față de ce și cum se scria pe-atunci. Intrarea în marea literatură se produce cu romanul *Oameni și destine*, publicat în foileton în anul 1958, prezentat editurii în anul următor, dar devenit obiect al criticii de partid la lucrările *Plenarei a IX-a* (de tristă amintire) a PC din RSSM⁶ din 1959. „În numerele I și II din anul 1958 ale revistei *Nistru* a fost publicat romanul tov. Șalari *Oameni și destine*. Peste puțin timp, cu recomandarea Uniunii Scriitorilor, acest roman a intrat în editură. Fără a analiza profund calitățile romanului, editura l-a primit și l-a trimis la cules. Dar, luând cunoștință încă o dată de manuscris, am fost nevoiți ca în luna ianuarie a acestui an să-l scoatem din planul de editare și, respectiv, din producție” [17 p. 85-87], declară B.Z. Tanasevskii, directorul Editurii de Stat a RSSM *Cartea Moldovenească* (membru al CC al PCM), în luarea sa de cuvânt la ședința de seară (22 septembrie) a *Plenarei* din 1959. Autoarei i se cere să rescrie romanul, deoarece în lucrare „perioada formării colhozurilor este arătată unilateral”. Ariadna Șalari nu va ține cont de sugestiile ștabilor, nu va interveni în text, dar îl va prezenta pentru traducere în limba rusă și

6 Copia acestor documente se află în colecția de manuscrise a Muzeului Național al Literaturii Române. Textul stenografei este în limba rusă. Traducerea citatului în limba română ne aparține – M.Ș.

cartea va fi publicată la Moscova în același an 1959. Varianta „moldovenească” va vedea lumina tiparului în 1961. Ariadna Șalari (alias Maia Radovan) se afla în fața unui nou început.

Concluzii

Aceste două scriitoare de la nașterea cărora a trecut mai bine de o sută de ani, constituie prin viața și opera lor, modele de viață și creație, în care forța timpului s-a îmbinat și s-a opus totodată structurii interioare, vocației și talentului. În cele din urmă, vremurile care au venit după încheierea creației au avut ce alege din patrimoniul lăsat de Nina Cassian și Ariadna Șalari (Maia Radovan). În cazul scriitoarei basarabene opera mai urmează a fi descoperită, deoarece în patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române din Chișinău se află sute de pagini de manuscrise, care așteaptă să fie descifrate, confruntate cu opera publicată și scoase în largul literaturii.

Referințe bibliografice

1. RADULY, R. *Cine a fost Nina Cassian? Și cum a ajuns muza, iubita și amanta marilor nume ale literaturii române?* Online. 5 februarie 2015. Disponibil: <https://life.ro/portret-sepia-nina-cassian-scriitoarea-de-la-curtea-regimului-comunist-muza-iubita-si-amanta-marilor-nume-ale-literaturii-romane/> [accesat 2025-04-23].
2. CASSIAN, N. *Cronofagie. 1944–1969*. București: Editura Eminescu, 1970.
3. MANOLESCU, N. *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură*. Pitești: Paralela 45, 2008. ISBN 978-973-47-0359-3.
4. ZACIU, M.; M. Papahagi și A. Sasu (coord.). *Dicționarul esențial al scriitorilor români*. București: Albatros, 2000. ISBN 9789732405961. ISBN 9789732405963.
5. *Nina Cassian despre „Am fost un poet decadent”: Această poezie nu e singura prostie din viața mea*. Online. 6 noiembrie 2024. Disponibil: <https://revistatango.ro/nina-cassian-despre-am-fost-un-poet-decadent-aceasta-poezie-nu-e-singura-prostie-din-viata-mea-117742> [accesat 2025-04-23].
6. POP, I. *Avangarda în literatura română*. Ed. a 3-a, definitivă. Chișinău: Cartier, 2017. ISBN 978-9975-86-237-0; ISBN 978-9975-79-891-4.
7. IOVĂNEL, M. *Nina Cassian de la A la Z. Scena9*. Online. 2019, 7 martie. Disponibil: <https://www.scena9.ro/article/nina-cassian-de-la-a-la-z> [accesat 2025-04-23].
8. CASSIAN, N. *La scara 1/1*. București: Editura pentru Literatură, 1967.
9. CASSIAN, N. *Memoria ca zestre*: în 3 vol. București: Cărțile Tango, 2010
10. CASSIAN, N. „În America am supraviețuit printr-un miracol”. Interviu. Realizat de M. CHIVU. *Dilema*. Online. 2019, 10 martie. Disponibil: <https://dilemaveche.ro/sectiune/dileme-on-line/in-america-am-supravietuit-printr-un-miracol-626913.html> [accesat 2025-04-19].
11. *Licitatia de Avangardă, inclusiv amintirile unui poet avangardist #325/2019*. Online. 21 mai 2019. Disponibil: <https://www.artmark.ro/ro/licitatie/licitatia-de-avangarda-inclusiv-amintirile-unui-poet-avangardist-325-2019/lot/la-scara-11-de-nina-cassian-bucuresti-1947-cu-un-portret-de-jules-perahim-dedicatia-si-semnatura-olografa-a-autoarei-catre-sasa-pana-provine-din-colectia-poetului-avangardist--ro-38667?srsId=AfmBOopnlmSwbiwUdvuFCFznEL2WRz0vtZ-FaVrsnWU6VD7gMtZlZ> [accesat 2025-04-19].
12. CASSIAN, N. *Sonet*. Online. 29 martie 2011. Disponibil: <https://www.poezie.ro/index.php/poetry/13976162/Sonet> [accesat 2025-04-19].
13. ȘALARI, A. *Labirintul*. Chișinău: Literatura Artistică, 1990. ISBN 5-368-00373-0.
14. LUNGU, E. *Panta lui Sisif*. Chișinău: Cartier, 2014. ISBN 978-9975-79-884-6.
15. ȘALARI, A. *Ariadna Șalari: fiică a unui profesor de greacă și latină*. Interviu. Consemnare V. PROHIN. *Moldova literară: supliment al ziarului Moldova suverană*. Online. 1998, 26 septembrie, p. 5. Disponibil: <https://www.arborinstitute.eu/ariadna-salari-fiica-a-unui-profesor-de-greaca-si-latina/> [accesat 2025-04-19].
16. CIOCANU, I. *Scriitori de ieri și azi*. București; Chișinău: Litera, 2004. ISBN 9975-74-767-1. ISBN 973-675-124-4.
17. *Stenograma și procesul-verbal al Plenarei a IX-a a Comitetului Central al PCM*, 22–23 septembrie 1959. Manuscris. Fondul Manuscrise al MNLR. Text în lb. rusă.